

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 5
MAJ

2001

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
150 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 30 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.

E-mail:
hist.samf.sdj@netbruger.dk
Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Kim Furdal (ansv.)
Institut for
Sønderjysk Lokalhistorie
6200 Aabenraa

Lennart Madsen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen
Rodekær 1
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

Udgravningerne ved franciskanerklosteret i Flensborg 119

I forbindelse med et større nybyggeri gennemførte Ochsenweg GmbH og Archäologisches Landesamt Schleswig-Holstein i sommeren 2000 en større udgravning ved det middelalderlige franciskanerkloster i Flensborg. Udgravningslederen, arkæolog Frauke Witte, fortæller her om de foreløbige resultater af udgravningerne.

De sønderjyske folketællinger og 1801-projektet 126

Den 1. februar 1801 er det 200-året for folketællingen i 1801. Det har fremskyndet arbejdet med at gøre folketællingens oplysninger tilgængelige på internettet. Fhv. landsarkivar Hans H. Worsøe giver et overblik over folketællingerne i Danmark og hertugdømmerne og redegør for kildeindtastningsprojektet KIP, hvor man nu er i gang med en indtastning af folketællingen i hertugdømmerne fra 1803.

Hvem stod i Folkehjems have den 17. november 1918? 131

Hvem stod i Folkehjems have den 17. november 1918, mens H.P. Hanssen holdt sin berømte tale om Vælgerforeningens resolution og landsdelens snarlige genforening med Danmark? Arkivar Kim Furdal skildrer baggrunden for talen og opfordrer læserne til at bidrage med oplysninger om navnene på de mange anonyme tilhørere på det historiske billede af de lyttende deltagere.

Set og sket i Grænselandet 134

Danmarks indtræden i Schengenland og det politiske stormvejr over Vadehavet indtager en fremtrædende plads i Eskild Brams grænselandskronik for januar kvartal.

Bognyt 143

Det sker – på de sønderjyske museer 144

Bagsiden om forsiden 148

Omkring 1050 anlagde Benediktinerordenen Skt. Michaels kloster i Slesvig, som dermed blev landets ældste kloster. Om dette og de øvrige klostre i Sønderjylland kan man læse i museumsinspektør Lennart S. Madsens bagsideartikel om de sønderjyske klostre i middelalderen.

Forsidebillede:

Sønderjyllands ældste kloster, Skt. Michaels kloster, i Slesvig, anlagt af Benediktinerordenen omkring 1050.

Udgravningerne ved franciskanerklosteret i Flensborg

Af FRAUKE WITTE

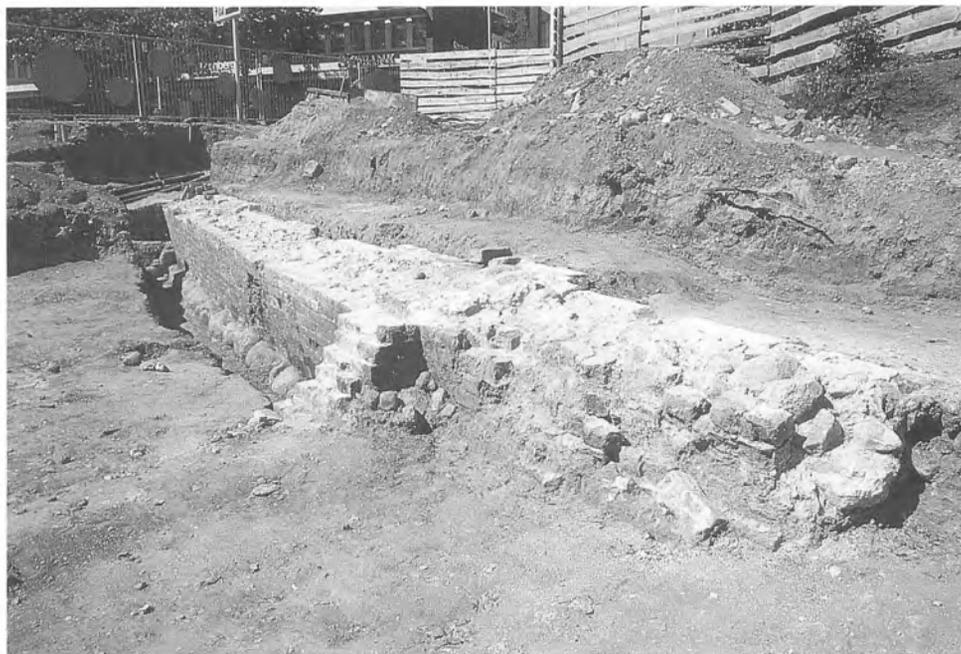
I løbet af sommeren 2000 gennemførte Ochsenweg GmbH og Archäologisches Landesamt Schleswig-Holstein en større udgravning ved det middelalderlige franciskanerkloster i Flensborg. Årsagen var et større nybyggeri med parkeringskælder. Udgravningslederen, arkæolog Frauke Witte, fortæller her om de foreløbige konklusioner af udgravningsarbejdet.

I sommeren 2000 blev det muligt at foretage en større udgravning i centrum af Flensborg. Et byggeri på grunden ved det tidligere franciskanerkloster, hvoraf der

endnu findes bygningsdele, gjorde det nødvendigt. Franciskanerne, der var en tiggermunkeorden, kaldtes også gråbrødre, minoriter eller barfodsmunke og havde ud over missionen til opgave at pleje gamle og syge, hovedsagelig fra den fattigere del af befolkningen. Selv levede de i fattigdom og afsavn og overlevede ved tiggeri samt indtægter fra messer og lignende i deres kirke samt senere i middelalderen også af ejendomsbesiddelser. Franciskanerne placerede, som dominikanerordenen, altid sine klostre i byer, hvor mulighederne for at tjene orde-

Luftfoto af Flensborgs sydlige del. Til venstre Nicolai kirke med torvet og til højre klosterets bygninger med udgravningsfeltet foran. Foto: LSM.

Klostermuren set mod Rødegade. Foto: Frauke Witte.

nens formål og overleve økonomisk var størst.

I dag findes alderdomshjemmet og stiftelsen »Zum Heiligen Geist« i de bygninger, der ligger på klosterets grund. De fleste af disse bygninger stammer fra nyere tid, men endnu findes betydelige middelalderlige bygningsrester fra klosteret bevaret, hovedsageligt i det nuværende alderdomshjems vestfløj, der oprindeligt udgjorde klosterets østfløj. Da franciskanermunkene kom til Flensborg, fandt de et ubebygget areal ved den sydlige udkant af byen. Mod øst og syd var det omgivet af den såkaldte Møllestrøm, og mod vest faldt terrænet stejlt. Udgravningerne har vist, at her måtte man regne med, at engarealerne periodisk blev oversvømmet. Dette vestlige område rakte til Rødegade, der var Flensborgs hovedforbindelsesvej mod syd til Slesvig og Husum. Denne gade ligger placeret på en

dæmning, hvilket viser, at området her oprindeligt lå betydeligt lavere, end det i dag er tilfældet. Her opførte munkene deres kloster.

Klosterets areal var omgivet af en mur, der skulle afgrænse det indviiede område omkring klosteret fra omgivelserne. Men samtidig havde muren, der var i klosterets varetægt, til formål at danne Flensborgs sydlige afgrænsning. I 1351 er der belæg for, at der andre steder langs bymuren blev foretaget besigtigelser for at konstatere, om reparationer var nødvendige. Om bymuren på dette tidspunkt bestod af en med pæle opbygget palisade eller af en solid murstensmur er uvidt. En bymur var nemlig ikke hovedsageligt et forsvarsværk, men skulle snarere markere byens grænse og tvinge trafikken igennem byens porte, hvor man kunne kontrollere ind- og udførsel samt opkræve told.

Allerede ved udgravningens begyndelse blev der frilagt et næsten 15 m langt stykke af bymuren, der i østlig retning strakte sig fra Rødegade mod klosterets bygninger. Den bevarede del af muren er 1,25 m høj, placeret på et fundament bestående af fire lag kampesten, hvilket tyder på, at det oprindeligt har været et meget imponerende bygningsværk. Selve muren er opbygget som en kassemur, sat i munkesten i munkeskifte. Hulrummet er fyldt med sten og muslingekalkmørtel for at gøre muren stabil og spare på de dyre mursten. Hvornår muren er bygget vil forhåbentlig vise sig gennem den forestående udgravningsbearbejdning, idet der blev fundet keramik i murens fundament. Men det er sandsynligt, at den er opført engang i 1300-tallet. Muren hælder i hele sin længde mod syd, væk fra byen. Dette er vel sket allerede kort efter murens bygning. Årsagen må ligge i det ovenfor omtalte lavtliggende, fugtige område. Dette understreges af, at også fundamentet skrånede mod syd. For at understøtte muren blev der på et tidspunkt opbygget udvendige støttestøtter. Hvordan muren har været afsluttet for oven vides ikke, men det er muligt, at der her har stået en art træpalisade. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at murens yderside er meget omhyggeligt opmuret, mens indersiden er mere sjusket udført. I den bevarede murrest fandtes et 50 cm stort hul, der åbenbart efter murens bygning er banket igennem hele murens tykkelse. Det må have tjent som afløb for regn- og kloakvand fra det bagved liggende areal.

Med fundet af denne del af bymuren kunne også den yngste udgave af Røde Port, Flensborgs sydlige byport, lokaliseres. Der var ikke længere spor efter selve porten i jordlagene, men dens forbindelse med bymuren/klostermuren var bevaret. Det vides om Røde Port, at den blev opført ca. 1350, og at den i forbindel-

se med en udvidelse af byen i 1600-tallet blev flyttet mod syd. I 1874 blev porten brækket ned for at skabe plads til en udvidelse af gaden. Forskellige afbildninger viser den yngste port, men dens oprindelige placering var hidtil ikke kendt. I dag minder en lille mur med en indskrift om denne ports beliggenhed.

Der var ligeledes flere porte, der førte ind til klosteret. Heraf førte en til kirken, og den blev sandsynligvis lokaliseret i forbindelse med udgravningerne. Fundet af en brolagt vej med retning mod Rødegade passer med de skriftlige kilders oplysning om, at borgerne kunne komme til kirken ved fra Rødegade at gå igennem den såkaldte »Rinkporte«. En af tegl og kampesten opmuret sokkel, der sandsynligvis stammer fra den omtalte port, fandtes placeret umiddelbart op ad en brolægning, der gav adgang til kirken, uden at de almindelige besøgende skulle betrede det indviede klosterområde. Vegen var lagt i munkesten og forsynet med to trin. Udgravningerne viste, at vejen åbenbart er blevet fornyet i flere omgange. Et tykt trækulslag under murstensvejen og et derunder liggende fasttrampet lerlag antyder, at murstensvejens forgænger muligvis var en bjælkevej, der kan være gået til ved Flensborgs brand i 1485. En mulig forbindelse mellem vejen og franciskanernes kirke kunne ikke længere etableres, idet hele området var alt for stærkt ødelagt af nyere kældre. Dette var i det hele taget et problem over hele udgravningsfeltet, ligesom ledningstraceer, kabler og lignende også havde ødelagt store dele af de middelalderlige kulturlag.

Fra 1230'erne grundlagde kong Valdemar adskillige Franciskanerklostre, ligesom hans søn, hertug Abel, gjorde det i Slesvig. De skriftlige kilder omtaler ikke direkte oprettelsen af klosteret i Flensborg, men i 1269 afholdtes der et provinskapitel i klosteret. På dette tidspunkt må

Den bevarede del af den sydlige kirkemur. Foto: Frauke Witte.

klosteret allerede have eksisteret i en årække. Der er således skriftlige belæg for, at Sophie af Brandenburg, en af kong Valdemar II's døtre og søster til Erik Plovpenning og hertug Abel, i året 1248, 15 år efter klosterets oprettelse, blev begravet i et særligt kapel på kirkens nordside. På baggrund af disse oplysninger kan man formode, at klosteret i Flensborg er blevet grundlagt år 1233. Det ville i så fald være året efter oprettelsen af franciskanerklosteret i Ribe og et år før klosteret i Slesvig. I forbindelse med den kommende bearbejdelse af udgravningen vil det forhåbentlig blive muligt at komme en datering nærmere.

Lige så problematisk som de skriftlige kilders omtale af klosterets oprettelse er de forskellige eksisterende afbildninger

af klosteret. Den tidligste afbildning af Flensborg er Braunius og Hogenbergs stik fra 1584. Her ses klosteret med kirken, der dog i henhold til de skriftlige kilder ikke længere eksisterede på dette tidspunkt. Heller ikke afbildningen af de øvrige klosterbygninger svarer sandsynligvis til, hvordan de så ud i 1580'erne.

Af det oprindelige, firesidede klosteranlæg er der i dag bevaret to bygninger, henholdsvis øst- og sydfløjen. De har dog begge gennemgået omfattende ændringer i forhold til deres middelalderlige udseende. Ældre og nyere renoveringer har kun delvis efterladt oprindeligt murværk fra de vel dengang enetages bygninger. Hertil kommer en lidt yngre, mod øst orienteret, sidebygning og to nord for anlægget liggende bindingsværkbygninger, der stammer fra 1700-tallet. Kirken og den i kilderne omtalte korsgang mangler i det nuværende anlæg. Da udgravningsområdet ligger placeret i det område, hvor netop kirke og korsgang formodes at have været placeret, var det udgravningens hovedformål på baggrund af de fundne anlæg og genstande at søge at lokalisere og nærmere beskrive disse. Direkte op til nordgavlen på den endnu stående østfløj, der i dag kaldes »kirkefløjen«, støder et mod vest gående murforløb, der har samme karakter som den ovenfor omtalte kloster-/bymur. Den 5 m lange og 1 m brede mur er bevaret i op til 1 m's højde. Muren er på begge sider sat i munkeskifte, det normale middelalderlige forbandt, mens kasse-muren er fyldt med murbrokker. Muren er placeret på et sandfundament. Den kunne desværre ikke følges længere mod vest, idet en stor fjernvarmeledning her har fjernet alle spor. På den anden side af ledningen fandtes dog i den formodede murflugt et kampestensfundament, der sandsynligvis tilhører en senere fase af bygningen. Øjensynligt drejer det sig om den sydlige mur i kirken, der

har sluttet sig til den nordlige gavl på den nuværende, såkaldte »kirkefløj« og dermed har udgjort nordfløjen i det middelalderlige klosteranlæg. Denne teori understøttes af iagttagelser, som den danske arkitekt og arkæolog Charlie Christensen gjorde i 1956 i kælderen under den mod nord liggende bindingsværksbygning. Han kunne fastslå, at kampestensfundamenter og murrester i kælderen ikke passede sammen med den overliggende bygning, men derimod sandsynligvis stammede fra kirkens østlige afslutning. Det ovenfor postulerede firfløjede anlæg understøttes også af andre iagttagelser under udgravningen. I det område, hvor kirken må have ligget, var store områder ødelagt af ledninger og nyere bygninger, men alligevel fandtes der et stort antal formsten, der antyder tilstedeværelsen af et overhængt rum. I begyndelsen var det kun tilladt franciskanerne at overhæve koret i kirken,

men i løbet af middelalderen ændrede det sig, således at hele kirken kunne udsmykkes. Mellem de formodede kirkemure udgravedes desuden enkelte grave, der adskilte sig fra gravene på den ligeledes delvist udgravede kirkegård. Direkte op ad den sydlige kirkemur lå de begravede i et lag med god plads mellem gravene, hvilket aldeles ikke var tilfældet på kirkegården.

Under udgravningen var det en stor overraskelse at støde på en del af den middelalderlige kirkegård. På grund af de skriftlige kilder havde man antaget, at den lå placeret længere mod nord og dermed uden for det areal, der skulle udgraves. Mellem den ovenfor omtalte adgangsvej til kirken og den formodede kirke selv var på et lille areal flere hundrede grave anlagt. Denne del af kirkegården led i høj grad af pladmangel. Kisterne var, hvor de kunne erkendes, til trods for de dårlige bevaringsforhold for træ, me-

Kranie med hul efter et voldsomt slag. Foto: Frauke Witte.

get smalle, og gravene lå i op til fem lag over hinanden. Derved havde nyere begravelser ofte ødelagt ældre skeletter, og disse var derfor ofte kun delvis bevarede. I alt kan man, indtil den videnskabelige behandling af knoglerne er foretaget, gå ud fra, at der er fundet mellem 200 og 300 individer. Mange af de undersøgte skeletter bærer præg af forskellige sygdomme: Ud over behandlede og ubehandlede knoglebrud samt knoglebetændelse præges billedet af alderdomstypiske sygdomme som leddegigt og slidgigt, karies og paradentose. Mere specielle er derimod flere tilfælde af kranieskader efter slag og hug, et totalt knust skulderled samt en fod, hvoraf halvdelen er amputeret, muligvis ved at være kørt over af et vognhjul. Nogle få fund, som f.eks. et bronzespænde og perler fra rosenkranse, herunder en ravperle, stammer fra enkelte af gravene.

Et kampestensfundament, der vinkleret på den sydlige kirkemur strakte sig mod syd, må opfattes som resterne af den ydre korsgangsmur, uden at man på den baggrund kan sige noget nærmere om dennes udseende og opbygning. Korsgangen har forbindelse til den endnu stående sydlige klosterfløj, i hvis væg en tilmuret og til dels under det nævrende terræn liggende dør under en rundbue endnu kan ses. Dette må have været den oprindelige forbindelse mellem sydfløjen og korsgangen.

Reformationen forårsagede voldsomme ændringer i franciskanerklosteret. Af de skriftlige kilder fremgår, at de katolske munke blev tvunget til at forlade klosteret den 7. juni 1528, efter at de havde delt et sidste aftensmåltid med enkelte af Flensborgs borgere. Presset fra de sejrige protestanter blev for stort. Bygningerne blev overtaget af kong Frederik I, der straks overdrog det meste af klosteret til byen. Allerede i 1530 blev Helligåndshospitalet, der havde ligget længere mod

nord i byen (ved den endnu eksisterende Helligåndskirke), flyttet til de nu ubenyttede klosterbygninger, ligesom der var planer om at oprette boder til fattige. En del af bygningerne beholdt Frederik I selv, og han overdrog dem til den kongelige møntpræger. Efter 1530 nævnes desuden en bronzestøber - Henrik von Meerfeld - og pottemageren Claus Potter som beboere i klosterbygningerne.

Det er uvist, om der stadig fandt kirkelige handlinger sted i kirken. En skriftlig kilde omtaler, at »den 9. marts 1579 faldt kirken endelig sammen«, hvilket kan lede til den formodning, at den da allerede længe havde været ubenyttet. Derimod blev kirkegården fortsat benyttet, og af skriftlige kilder fremgår, at den omkring midten af 1500-tallet skulle »rengøres« på grund af pladsmangel på andre af byens kirkegårde og efterfølgende inddrages som almindelig kirkegård.

Ud over selve klosterbygningerne blev også den tidligere klosterhave vest for klosteret inddraget til beboelse. Meget tyder på, at man bevidst gik efter at skabe plads til håndværkere. Adskillige pottemagere, bronzestøbere, smede, snedkere, sadelmagere og lignende bliver omtalt, til dels med navn, i dette område, og de blev også delvis påvist arkæologisk under udgravningen. Vejen, der var blevet lagt hen over det nybebyggede område, ændrede hurtigt navn fra Klostergang til Pottemagergade, et navn den har beholdt frem til i dag. I de fleste byer kan man iagttage, at håndværkerkvarterer ofte opstår, som i dette tilfælde, i nærheden af vand i byernes udkant. På den ene side fordi vandet var vigtigt for de forskellige håndværkere, og på den anden side fordi det var af betydning at holde brandfaren, der var latent til stede hos smede, pottemagere og lignende, så langt borte fra byens huse som muligt. Under udgravningen blev der, i nærheden af den tidli-

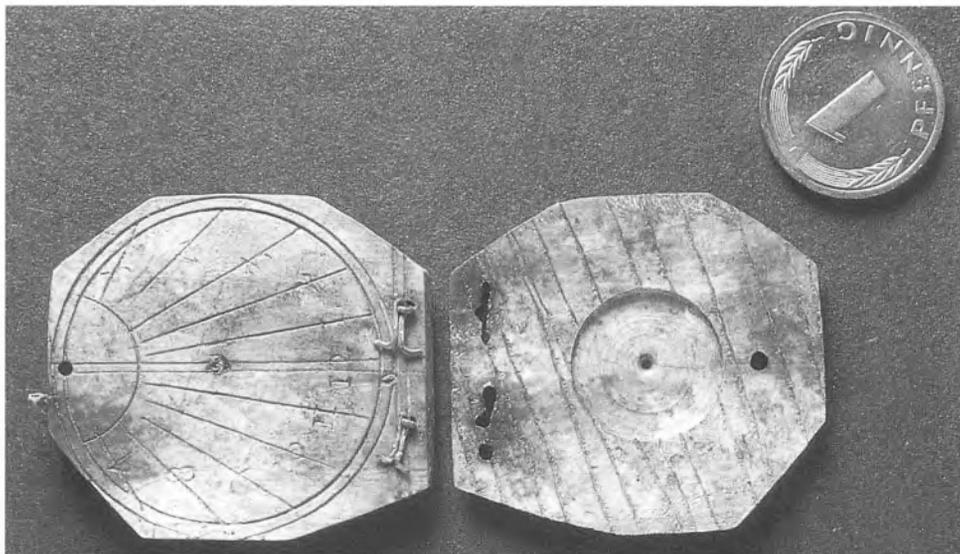
gere korsgang, udgravet rester af to bronzestøberovne og en klokkestøbergrube, der muligvis kan sættes i forbindelse med den berømte klokkestøber Michel Dibler, der havde sit værksted her i anden halvdel af 1500-tallet. Også tilstedeværelsen af et pottemageri på den tidligere klostergrund kunne dokumenteres ved udgravningerne. Ud over fejlbrændinger dokumenterer fundet af matrixer, der blev brugt som forlæg ved fremstillingen af ovnkakler, at produktionen fandt sted her. Dette er både i kvantitet som i kvalitet et bemærkelsesværdigt fund, ligesom udgravningen af adskillige stykker endnu ubrændt keramik synes at være enestående. Pottemageriet stammer fra den samme periode som bronzestøberværkstedet.

Adskillige enkeltfund giver yderligere oplysninger om livet på det tidligere klosterområde. Bearbejdede dyrekogler stammer fra fremstillingen af kamme og knapper, slagger fra smedens esse, og en blyplombe med en aftegnat vandmølle kan muligvis hidrøre fra en af de to vand-

møller, der i 1500-tallet fandtes i nærheden af klosterområdet. Mønter er vel blevet tabt ligesom det lille lommehul, der skabte stor opmærksomhed under udgravningen. Det består af to små, ottekantede knogleplader, der ved hjælp af en tråd, udspændt mellem pladerne, kunne vise tiden, hvis uret blev rettet mod syd. Sådanne lommehul hører til i slutningen af 1500-tallet og synes at være ret sjældne.

For at udgravningens resultater og de fundne genstande kan komme til deres ret, har byen Flensborg, adskillige foreninger og private sponsorer skaffet mulighed for, at udgravningen kan bearbejdes og publiceres, samt at der i slutningen af maj kan præsenteres en mindre udstilling på museet i Flensborg. En større udstilling sammesteds vil blive åbnet for publikum om et par år, når publikationen foreligger. Ligeledes vil de udgravede rester af by- og kirkemur blive bevaret og skal, efter at det kommende byggeri er afsluttet, kunne ses af besøgende.

Oversat af lsm

Det lille lommehul, opslået. Foto: Archäologisches Landesamt für Schleswig-Holstein.

De sønderjyske folketællinger og 1801-projektet

Af HANS H. WORSØE

Forestil Dem en digital status over helstatens befolkning omkring 1800. Tanken synes nu ikke længere umulig. Fhv. landsarkivar Hans H. Worsøe giver et overblik over folketællingerne i Danmark og hertugdømmerne og redegør for kildeindtastningsprojektet KIP, hvor man nu er i gang med en indtastning af folketællingen fra 1803.

Her i år 2001 er der mange jubilæer at fejre, og nogle af dem er mere relevante for Sønderjylland end andre. Man kan blot nævne 100-året for systemskiftet i Danmark, 150-året for det første frimærke i Danmark, 200-året for Slaget på Rheden ved København og 200-året for folketællingen 1. februar 1801. Sidstnævnte er ikke blevet markeret med samme festivitas som flere af de andre. Til gengæld har det givet anledning til at få fremskyndet et projekt om at gøre denne folketællings oplysninger tilgængelige på internettet. Det er der grund til at glæde sig meget over, men også i dette tilfælde må man spørge om den sønderjyske relevans, for også ved folketællingerne indtog hertugdømmerne en særstilling.

Selvom »alverden skulle skrives i mandtal« for netop omkring 2000 år siden, har man ikke kendt til folketællinger på vore breddegrader før midt i 1700-tallet, da centralstyrelsen begyndte at få brug for mere detaljerede oplysninger om befolkningens størrelse og sammensætning. Det første forsøg i det danske monarki blev gjort i 1769, men i modsætning til senere folketællinger omfatter listerne kun husfaderens navn og alder samt for de øvrige husstandsmedlemmer

en summarisk angivelse af antal, køn og alder. Interessant nok er listerne fra Sønderjylland, og især fra Nordslesvig, bedre bevaret end fra Kongeriget, så her har man et spændende demografisk materiale. Så er det langt fyldigere oplysninger, der er med om alle husstandens medlemmer i den næste folketælling, som fandt sted 1. juli 1787, men uheldigvis for Sønderjylland kun i Kongeriget. Det betyder, at der findes lister fra de kongerigske enklaver i Vestslesvig, som hørte under Ribe Stiftamt, men ikke fra den øvrige del af det nuværende Sønderjylland. Det samme gjaldt for den jubilerende folketælling, 1. februar 1801, men nu fulgte hertugdømmerne hurtigt trop, nemlig med en folketælling 13. februar 1803. Her er der altså endnu et jubilæum at glæde sig til, men det vender vi tilbage til.

For lige at følge historien om folketællingerne op så ventede man helt til 1834 med den næste. Og også her haltedede hertugdømmerne bagefter, idet man ventede til 1835. Derefter kom der mere system i tællingerne, idet de fra 1840 stort set herefter fandt sted hvert 5. år. Fra 1845 kom den vigtige rubrik fødested med. Efterhånden blev omfanget af oplysninger udvidet på flere områder, som dog ikke her skal gennemgås. Interesserede henvises til Ole Degn: Alle skrives i mandtal, som er udsendt i Arkivernes Informationsserie, 1991, eller afsnittet om folketællinger i Slægtshistorie i Sønderjylland – en vejledning, 1999.

I Sønderjylland blev folketællingen 1850 aflyst på grund af Treårskrigen, og det samme gjaldt den planlagte folketæl-

Numm.	Vorsteher der Familien.	Königliche Civil- und andere Bediente, auch Rangspersonen.			Kirchens- und Schul-Bediente.			Dienstboten.		Summa.
		Herr	Frau	Kinder Mg. Wg.	Herr	Frau	Kinder Mg. Wg.	M. G.	W. G.	
108	Peter Simonson Papierhändler	-	-	-	1	-	-	-	-	-
109	Herr Jochsen 28 Sølvhøveler	-	-	-	1	1	-	-	-	-
137	Dybbel, Hansrichsen 39	1	-	-	-	-	-	-	-	-
	Sønn 44 Jule	-	1	-	-	-	-	-	-	-
	Kvæder - 17 Jule	-	-	1	-	-	-	-	-	-
	Erst - 4 J.	-	-	1	-	-	-	-	-	-
	Sønneff - 30	-	-	-	-	-	-	1	-	-
	Widow 20	-	-	-	-	-	-	-	1	-

Uddrag af den første folketælling i 1769 fra Tønder købstad. I modsætning til de senere folketællinger omfatter 1769-tællingen kun husfaderens navn og alder samt en summarisk sammentælling af de øvrige i husstanden.

ling i 1865. Herefter foregik folketællingerne efter preussisk skik. For at få så nøjagtige oplysninger som mulig, lovede myndighederne, at de indsendte skemaer af diskretionshensyn ville blive tilintetgjort efter statistisk bearbejdning i Berlin. Dette løfte holdt man, og det er grunden til, at der fra hele perioden frem til 1920 ikke er bevaret sønderjyske folketællinger, medens der i Kongeriget er et stort og fyldigt materiale.

I forbindelse med Genforeningen var der brug for at indsamle oplysninger om den sønderjyske befolkning, og da der var planlagt en folketælling til 1921, blev den udnyttet til bl.a. at få oplyst, hvor hver enkelt havde opholdt sig 1. oktober 1918, da dette var afgørende for automatisk at kunne få dansk statsborgerskab. Der blev derfor indføjet en særlig rubrik om dette spørgsmål i de sønderjyske skemaer, som danner grundlaget for det så-

kaldte Nationalregister 1921, som er frit tilgængeligt på Landsarkivet. Herefter fulgte Sønderjylland som en selvfølge Danmark i alle følgende folketællinger frem til og med 1970. I 1968 havde man fået Det centrale Personregister (CPR), så nu er det ikke længere nødvendigt med folketællinger, idet man kan foretage en maskinel udskrivning af de ønskede oplysninger. Perioden med folketællinger i Danmark kom således til at strække sig over ret nøjagtigt 200 år.

Folketællingerne indeholder en række personlige oplysninger og er derfor først frit tilgængelige efter 80 år. 1921-tællingen er således netop blevet tilgængelig, men særligt interesserede kan ved at udfylde et skema på Rigsarkivets læsesal få adgang til folketællingerne frem til og med 1950, blandt andet til slægtshistorisk brug.

Da det var Rentekammeret, senere In-

denrigsministeriet, der havde det overordnede ansvar for folketællingerne, blev listerne indsendt til opbevaring der, hvorfra de senere er blevet afleveret til Rigsarkivet. Da oplysningerne var meget efterspurgt, begyndte man tidligt at sikkerhedsfilme og senere at fremstille kontaktkopier af listerne, som blev udstationeret på landsarkiverne, som fik listerne fra hvert deres geografiske område. 1769-listerne havde man i forvejen, men nu fik landsarkivet i Aabenraa kopier af hele Nord- og Sydslesvig for årene 1803, 1840, 1845 og 1855 samt film af 1803, 1835 og 1860 og herudover kopier af folketællingerne i enklavesognene 1787, 1801, 1834, 1840, 1845 og 1855.

Næste skridt på vejen frem mod lettere udnyttelse af folketællingerne blev taget af Statens Arkivers Filmningscenter på Landsarkivet i Viborg, der i 1998 påbegyndte den udstationering af mikrokort på samtlige Statens Arkivers læsesale, som stadig fortsættes og udbygges, således at både sønderjyske og kongerigske folketællinger nu kan benyttes på mikrokort i Aabenraa, Viborg, Århus, Odense og København, ligesom privatpersoner og lokalhistoriske arkiver kan købe kopier. Det gælder p.t. de sønderjyske tællinger 1803 og 1845 samt alle kongerigske 1787-1855 og 1880 og 1890.

Projekt folketælling 1801

Efter denne korte gennemgang vender vi tilbage til den jubilerende folketælling 1801 og det arbejde, der er iværksat for at gøre den tilgængelig ad elektronisk vej.

Blandt Statens Arkiver indtages Dansk Dataarkiv (DDA) en særstilling. Det er grundlagt i 1973 med det formål at bevare og formidle videnskabelige data, der beskriver samfundet. I 1993 blev DDA integreret i Statens Arkiver. Året før, 1992, var Samarbejdskomiteen for Kildeindtastninger (SAKI) oprettet, hvis vejledning danner grundlaget for kildeindtast-

ningsprojektet (KIP), som omfatter forskellige kildegrupper, herunder kirkebøger og folketællinger. KIP bygger på frivillig arbejdskraft, men DDA afholder kurser, koordinerer det indtastede og formidler det videre ad elektronisk vej. På kurserne får man instruktion i de vigtigste principper for kildeindtastning, bl.a. at man ikke må rette eller »forbedre« oplysningerne, og stifter bekendtskab med indtastningsprogrammet WinKip, som regelmæssigt opdateres. Da der med frivillige medarbejdere er tale om indtastere med vidt forskellige forudsætninger og erfaringer, vil der altid forekomme fejl, selvom man som et vigtigt led i projektet bestræber sig på at lade andre læse korrektur end en selv.

Det indtastede folketællingsmateriale DDA er udgivet på to cd-rom'er: KIP98 med det, der er indkommet indtil efteråret 1998, og KIP99 med materialet fra det efterfølgende år. Alt det indtastede er desuden tilgængeligt på internettet med indgang via DDA's hjemmeside: www.sa.dk/dda, hvor der også findes en ajourført status over det indtastede. I begyndelsen var det helt overladt til indtasterne, hvilken folketælling de ville indtaste. Resultatet blev derfor, at det indtastede materiale er spredt ud over alle de ældre folketællinger og ud over landet, hvor der har været en stærk lokal interesse for KIP. I sandhedens interesse skal det siges, at det har der ikke været i Sønderjylland, som indtil nu har hørt til de svagest repræsenterede områder.

I foråret 2000 kom man i DIS-Danmark (Foreningen for databehandling i Slægtsforskning) til at tænke på, at der forestod et jubilæum for folketællingen 1801, og at det ikke var umuligt at få hele denne tælling indtastet, hvis man samlede kræfterne. Det officielle antal beboere af Danmark (Kongeriget inkl. enklaverne) for folketællingen 1801 er 929.001 personer,

Volkszähl-Register des Dorfs *Lodau* Kirchspiels *Lajt*
zum Amte *Aspenrad* gehörig, vom 13 Febr. 1803:

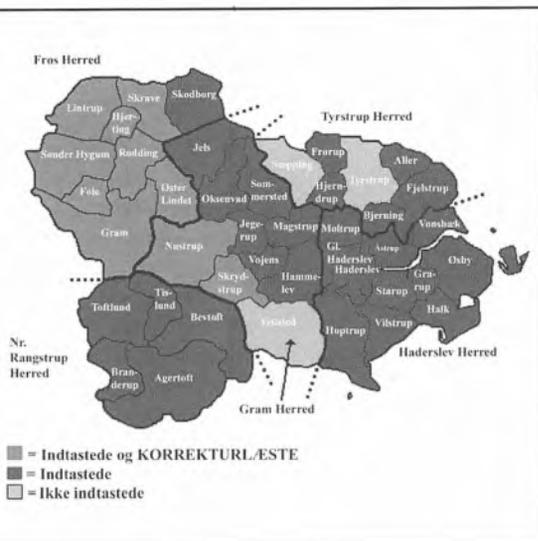
Bahl der Familien.	Voller Name eines jeden in der Familie.	Was ein jeder in der Familie ist.	Alter eines jeden, das laufende Jahr des Alters für voll gerechnet.	Verheirathet oder unverheirathet, und wie oft jeder verheirathet oder verwitwet gewesen.	Eines jeden Titel, Amt, Gewerbe, Handwert, oder wovon er sonst lebt.
22. 1.	<i>Ludwig Linder</i>	—	30.		
2.	<i>Ludwig Linder</i>	—	29		
3.	<i>Muller Linder</i>	<i>Vof.</i>	4.		
4.	<i>Ludwig Linder</i>	<i>Diester</i>	7.		
23. 1.	<i>Jacob Linder</i>	—	41.		
2.	<i>Jacob Linder</i>	<i>Arbeitsmann</i>	71.		
3.	<i>Jacob Linder</i>	<i>Vof.</i>	9.		
4.	<i>Jacob Linder</i>	<i>et.</i>	5.		
5.	<i>Jacob Linder</i>	<i>Arbeitsmann</i>	18.		

Befolkningen i hertugdømmerne måtte vente to år, før de som i Kongeriget skulle skrives i mandtal. Her er det en side fra folketællingen 1803 i Lajt sogn med angivelse af navn, civilstand og alder. Lajt sogn er dog endnu ikke indtastet i Kip-projektet.

hvoraf 53,6% var lagt ind i maj 2000, således at der manglede 431.123 personer. I 1999 var der blevet indtastet ca. 700.000 personer fra spredte folketællinger, så kunne man blot kanalisere halvdelen af et års nye indtastninger over til 1801-tællingen, så det godt ud. For at øge overblikket blev der indlagt farvelagte amtskort, så man hurtigt kan orientere sig på nettet via www.dis-danmark.dk/kip-kort. Bestyrelsen for DIS-Danmark bevilgede en sum penge til fotokopier til brug for indtastere og korrekturlæsere. Og så gik man ellers i gang. Den 1. marts 2001, altså ganske tæt på jubilæumsdagen, var status, at 92% var i hus og resten af tællingen under indtastning, men omkring 40% mangler stadig at blive korrekturlæst. Ved udgangen af marts er 94,94 %

eller 882.029 personer indtastet, så med lidt forsinkelse ser det altså ud til, at det lykkes at få materialet gjort klar i løbet af jubilæumsåret. Fra DIS-Danmark og DDA's side planlægges en samlet udgivelse af 1801-folketællingen, i lighed med hvad der allerede er sket i Norge, og en udstilling omkring den.

Men hvad med de dele af Sønderjylland, som ikke er med i 1801? I forbindelse med organiseringen af indtastningen af 1801-tællingen diskuterede man i nyhedsgruppen dk.historie.genealogi på internettet også de sønderjyske problemer, som dels består i, at folketællingen først fandt sted i 1803, og dels, at skemaerne og oplysningerne er på tysk. Endelig er der problemet med afgrænsningen i forhold til det nuværende Danmark. En

Kort over de indtaste og korrekturlæste sogne i Haderslev amt 1801/03. Kort: www.dis-danmark.dk/kipkort.

af deltagerne, Lars Jørgen Helbo, som i en årrække havde boet i Tyskland og derfor beherskede sproget, fik etableret et samarbejde med Otto Chr. Thygesen, som har lavet WinKip, om en tysk version, og med Hans Martin Lausten om en udvidelse af sognelisten til at omfatte hele Slesvig. Status er nu, at WinKip findes i såvel en dansk som en tysk version, og at der er tilføjet sognekort fra Sydslesvig på www.dis-danmark.dk/kipkort. De første indtastninger af sydslesvigsk materiale er påbegyndt med sogne i Eidersted, og der er knyttet kontakt med Jesper Zedlitz, som er ansvarlig for Schleswig-Holstein-siden på det tyske genealogi-net (www.genealogienetz.de/reg/SCN), og med Arbeitsgruppe für Genealogie des Nordfriisk Institut i Bredstedt. Den 24. februar i år blev der her afholdt et møde, hvor dr. Ingwer-Ernst Mommsen fortalte om folketællingerne i den danske tid og Lars Jørgen Helbo om KIP. Der er nu knyttet kontakt til syv indtastere, der

arbejder med sydslesvigiske sogne, og det er planen, at der snarest skal laves et indtasterkursus syd for grænsen, som Heinrich Hansen (RobinHood@t-online.dk) skal stå for. Imidlertid viser det sig, at der rundt omkring allerede ligger en del materiale indtastet, men blot ikke i KIP-format, bl.a. de holstenske købstæder og ca. 60.000 personer fra den østlige del af Sydslesvig minus Flensborg. Det skal derfor nu undersøges, om de kan omsættes, hvilket, fagfolk mener, ikke bør være noget problem.

Som projektet kører nu, er det målet at få folketællingen 1803 indtastet for hele Slesvig inden jubilæumsdagen, 13. februar 2003, medens Holsten og Lauenborg begynder at spøge i kulissen, om man må udtrykke det sådan. Som nævnt ovenfor kan enhver på internettet forvise sig om, hvad der lige nu er indtastet, men i skrivende stund er følgende på plads: Nr. Tyrstrup herred undtagen Sdr. Bjert sogn, resten af det nuværende Haderslev amt undtagen Tyrstrup, Vedsted og Stepping sogne, og fra nuværende Aabenraa amt: Aabenraa købstad, Rise herred, Adsbøl og Ø.Løgum sogne. Sønderborg amt: Nybøl, Augustenborg, Ketting, Notmark og Asserballe sogne. Dårilgst ser det ud i Tønder amt, hvor kun Højer og Sdr. Skast er færdige, mens resten endnu ikke er påbegyndt, og på Ærø, hvor kun Marstal er under indtastning. Syd for grænsen er Sild samt en del sogne fra Eidersted afleveret til DDA. Det kan tilføjes, at man under arbejdet har fundet dele af lister, som ikke var med på mikrokortene.

Der er nok at tage fat på, og det skal ikke skorte på en opfordring til interesserede om at melde sig som indtastere, gerne hos DDA eller Lars Jørgen Helbo, Borgergade 44, 8450 Hammel (lars@helbo.com.) Det kunne være flot, hvis man ved jubilæet i 2003 kunne gøre status over befolkningen i hele det daværende danske monarki!

Hvem stod i Folkehjems have den 17. november 1918?

Hvem stod i Folkehjems have den 17. november 1918, mens H.P. Hanssen holdt sin berømte tale om Vælgerforeningens resolution og landsdelens snarlige genforening med Danmark? Kim Furdal skildrer baggrunden for talen og opfordrer læserne til at bidrage med oplysninger om navnene på de mange anonyme tilhørere på det historiske billede af de lyttende deltagere.

Det er eftermiddag, den 17. november 1918. På Folkehjems balkon står begivenhedernes centrum, H. P. Hanssen, foran

ca. 3.000 tilreisende, der står tætpakket og koncentreret lyttende foran Folkehjems have. Forud for denne historiske begivenhed i Sønderjyllands og Danmarks historie var gået fire års krig, hvor Sønderjylland var blevet tappet for 5-6.000 sønner, der havde mistet livet på fronterne. I oktober 1918 gik det mod enden. Ruslands kapitulation i vinteren 1917/18 havde ikke gjort det muligt for Tyskland at fremtvinge en sejr på Vestfronten, hvor USA's indtræden i krigen den 5. april 1917 havde kastet nye store troppekon-

Peter Clausens billede af tilhørerne i Folkehjems have den 17. november 1918. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

tingenter ind på de allieredes side, og den 4. oktober 1918 måtte Tyskland anmode om en våbenhvile. Det fik H.P. Hanssen til den følgende dag at anmode det tyske udenrigsministerium om en løsning af det slesvigske spørgsmål på grundlag af den amerikanske præsident Wilsons forslag om en europæisk nyordning på basis af folkenes selvbestemmelsesret.

Dermed var brikkerne sat i spil, og i de følgende uger fulgte et intensivt politisk spil i såvel den tyske som den danske rigsdag, der fik sin foreløbige kulmination, da H.P. Hanssen i den tyske rigsdag den 23. oktober stillede krav om Nordslesvigs selvbestemmelsesret. Selv samme dag, men uafhængigt af hinanden, holdt den danske rigsdag et møde om en løsning af det slesvigske spørgsmål på grundlag af en folkeafstemning. Herefter fulgte i begyndelsen af november Tysklands politiske sammenbrud med udbruddet af oprøret den 9. november 1918, kejser Wilhelms abdicering, udråbelsen af den tyske republik og endelig våbenstilstanden den 11. november kl. 11, hvorefter den nye tyske regering bekræftede, at man ville løse det slesvigske problem med en folkeafstemning.

Imens arbejdede de dansksindede sønderjyder med H.P. Hanssen i spidsen på et program for Nordslesvigs genforening med Danmark. Den 12. oktober blev planerne drøftet på et møde i Flensborg med Vælgerforeningens tilsynsråd og bestyrelse, men den endelige afgørelse faldt på mødet i Vælgerforeningens tilsynsråd den 16. og 17. november, hvor der under betydelig diskussion blev opsat et fempunkt program med følgende ordlyd:

1. Vi ønsker det nordslesvigske spørgsmål løst på den måde, at Nordslesvig opfattes som en helhed, hvis befolkning ved at stemme med ja eller nej tilkendegiver, om den vil genforenes med Danmark.

2. Nordslesvig er den del af hertugdømmet Slesvig, der ligger nord for en linje, som går fra sydpynten af Als ind ad Flensborg Fjord til Kobbermøllebugten, op ad Krusådalene, sønden om Frøslev således, at Padborg bliver grænsestation, og derpå følger skellet mellem Slogs og Kær Herrer Skelbækken og til sidst Sønderåen og Vidåen til dens bøjning mod nord, hvorfra den går lige ud til Vesterhavet og videre ud om nordpynten af Sild.
3. Stemmeret har alle over 20 år gamle mænd og kvinder, som
  - a. er fødte og har hjemme i Nordslesvig eller
  - b. har boet i Nordslesvig i mindst 10 år eller
  - c. er fødte i Nordslesvig, men udviste af de hidtilværende magthavere.
4. Stemmeretten udøves skriftligt under former, som sikrer hver enkelts frie viljesytring. De hidtilværende myndigheder må ikke øve indflydelse på afstemningen.
5. Vi betragter det som en selvfølge, at tilstødende distrikter i Mellemslesvig, som rejser kravet, har ret til ved en særskilt afstemning at tilkendegive, om de ønsker at komme tilbage til Danmark.

Herefter kunne H.P. Hanssen proklamere forhandlingsresultatet og de fem punkter for den sønderjyske befolkning. Oprindeligt havde man regnet med et begrænset deltagerantal som følge af de dårlige transportforhold, men der mødte ca. 3.000 mennesker op, så ikke alene salen på Folkehjem, men også haven var fyldt til bristepunktet. H.P. Hanssen måtte derfor først holde talen i Folkehjems sal og derefter for en endnu større forsamling fra balkonen. Det blev H.P. Hanssens store, følelsesladede tale, som han indledte med Bjørnssons vers, der på samme tid beskrev deltagerens følelser og gav dem

et sus af historiens vingeslag med håbet om en snarlig genforening med Danmark:

»Alt hvad fædrene har kæmpet
mødrene har grædt
har den herre stillet læmpet
så vi vandt vor ret«

Med på balkonen denne dag var også den unge aabenraafotograf Peter Clausen (1885-1953), der forevigele det historiske øjeblik. Siden har de historieinteresserede læsere en lang række steder kunnet se billedet gengivet og få et glimt af den forventnings glæde, der prægede de intenst lyttende tilhørerne den 17. november foran Folkehjem. Billedet har også fået en central placering ved Folkehjems hovedindgang, hvor de besøgen-

de hver dag kan genopleve det begivenhedstunge øjeblik.

Men hvem er deltagerne på billedet? Vi kender om noget begivenheden, da toen og fotografen, men af årsager, der fortaber sig, kender vi med få undtagelser ikke navnene på de mange personer, der ser op mod balkonen. Redaktionen af Sønderjysk Månedsskrift vil derfor gerne opfordre læserne og andre til at give billedet en ekstra, personlig dimension ved at bidrage med oplysninger om navnene på personerne, der ses på Peter Clausens billede, såfremt man ligger inde med disse. Billedet ligger på Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, hvor man kan henvende sig personligt, telefonisk eller sende et brev. Adresse og telefonnummer findes forrest i bladet.

Set og sket i Grænselandet

Grænselandskronik

Af ESKILD BRAM

Danmarks indtræden i Schengenland og det politiske stormvejr over Vadehavet indtager en fremtrædende plads i Eskild Brams grænselandskronik for januar kvartal.

Schengen er en uanselig lille landsby i De europæiske Fællesskabers mindste land, Luxembourg. Da den historiske skæringsdato den 25. marts både var s(ch)engetid og sommertid, kunne sammenfaldet efter behag opfattes symbolsk. På samme måde, som det folkelige syn på EU generelt har lagt en grænse gennem befolkningen, således blev de åbne grænser hilst med festligheder af tilhængerne og demonstrationer af modstanderne ved grænsen.

Trods alt er det i fysisk forstand lettere at sløjfe en grænse end at etablere én. Vor eneste landegrænse, Skelbækken, som det hedder i den nationale poesi, er 63 km lang, regnet fra Flensborg Fjord til Vadehavet. Arbejdet i marken med at afstikke 1920-grænsen meter for meter, sømil for sømil blev overdraget en international kommission bestående af seks oberster: en fransk, engelsk, italiensk, japansk, tysk og dansk (Axel Ramm). Kort tid efter Genforeningen opslugt denne specielle stab sit hovedkvarter på Hotel Alhambra i Sønderborg. Skønt man endnu befandt sig i bilismens barndom, var der tale om en motoriseret, militær enhed.

Ved grænseovergangen Rudbøl/Rosenkrantz midt gennem vejen, hvor den er markeret med en grænsesten af granit. Her har mange skolebørn oplevet den svimlende fornemmelse af at stå med et ben i hvert land. Foto: Jørgen Toft Jessen. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Et ben i hvert land

En ganske illustrativ kilde til livet som grænsedrager er professor L. L. Hammerichs erindringer »Duo« (Wøldikes Forlag 1973). Hammerich var tilknyttet grænsekommissionen som sekretær. Der opstod ikke vanskelige forhold vedrørende landegrænsen, skriver han. I selve fredstraktaten fra Versailles var det med »meters nøjagtighed« angivet, hvor grænsen skulle gå de allerfleste steder. Men da en grænse ikke kan trækkes som efter en lineal, måtte der forskellige steder tages hensyn til særlige terrænmæssige forhold, nødvendigheden af ikke at skære inddigede koge, afvandingskanaler m.m. over, så at nogle landmænd måtte leve med, at de fik marker på begge sider af grænsen. Et kuriosum har lige siden 1920 været den ikke just behændige fremgangsmåde ved den vestligste overgang i Rudbøl/Rosenkranz, hvor grænsen blev trukket midt i gaden. Dette påfund blev til en turistattraktion og et scoop for valfartende amatørfotografer. Med ét ben i hvert land!

Land- og vandgrænser

Også vandgrænsen afstedkom finurligheder. Versaillestraktatens eksperter vedrørende den slesvigske grænsedragning var landkrabber, noterer Hammerich. For søgrænserne mod øst og vest havde de nøjedes med at angive midterlinien ud ad Flensborg Fjord og en linie i skarpe knæk fra Højer ud i havet mellem Sild og Rømø. Sejlrender ville derved blive skåret over ligesom en gammel østersbanke, »det var ganske dilettantisk,« skriver Hammerich. Et kig på landkortet afslører som et kuriosum, at den eneste danske hallig, den uinddigede og i nærmeste fremtid helt forsvundne vadehavssø Jordsand, ligger noget syd for øen Sild som en dansk enklave på tysk territorium.

Ved stadfæstelsen af søgrænsen i

Flensborgs yderfjord opstod der lidt af et statsretsligt dilemma for den engelske kommissær, oberst Agar. Her blev man nemlig nødt til at drage grænselinier længere ud end de fire sømil, som dengang var internationalt gældende. Firemylegrænsen havde Storbritannien netop fastholdt over for Holland ved forhandlinger om grænsen mellem britisk og nederlandsk søterritorium ved Borneo. Efter en del dansk-tysk-engelske forhandlinger med inddragelse af en fransk statsretsekspert kunne også denne knast høvles af.

Et pas for en tiøre

Både selve grænsen og allegorien omkring grænsenavnet kom til at spille en rolle i den folkelige og nationale bevidsthed under genforeningsprocessen, der af nogle er henlagt til perioden 1920-1945. I betragtning af, at et rejsepas i dag koster 600 kr., er det næsten ikke til at fatte, at det de første mange år efter den slesvigske deling i 1920 var muligt for danskere at rejse ind i Tyskland på et såkaldt tiørespas, der blev udstedt af pasmyndighederne ved selve grænseovergangen. Det gjaldt dog kun for en enkelt dag, men længe nok til en indkøbstur efter billige tyske specialiteter. Det var ikke vin, tobak og spiritus dengang, men bananer og tekstilvarer af kunststoffet »celluld«. En habit af dette stof kunne erhverves til spotpris. Skidt med, at den ikke kunne holde pressefolder eller tåle regn. Problemet bestod i, at denne vare ikke måtte indføres i Danmark. Hvad gjorde man så? Rejste til Flensborg med tog i sit allerældste kluns og iførte sig det nye snit ved en hurtig omklædning i togets toilet på hjemturen mellem Flensborg og Padborg. Den miserable klædning røg ud af vinduet, hvorefter man i al hast klædte sig om i nyerhvervelsen. Et vandresagn fra dengang beretter med slet skjult spot, at en rejsende af denne type kom ud for

Museumsinspektør Birgitte Kragh ved det testamenterede portrætmaleri af kirke- og dekorationsmaleren Jes Jessen, Aabenraa (1743-1807). Foto: Karin Riggelsen.

en yderst ubehagelig overraskelse. Han havde skilt sig af med det kassable sæt tøj og pakkede så op for det nyerhvervede. Til alt uheld havde forretningen i Flensborg glemte at pakke bukserne ind. Der stod han så med bukserne nede!

Honnør for flaget!

Schengen-dagen med åben grænse blev modtaget med blandede følelser. Nogle ville fejre den historiske begivenhed ved grænsen, andre ville klæde sig i sæk og aske. Der herskede længe bekymring om, hvorvidt de nordiske flag ved overgangene måtte forsvinde, da der ikke mere var paspoliti til at tage sig af ceremoniellet. Men hvor der er en vilje, er der også

en vej. Sønderjyllands Amt ved d'herrens amtsborgmester Carl Holst og amtsdirektør Finn Hansen trådte til og tilkendegav over for Justitsministeriet, at amtet nok skulle sørge for, at der også fremover flages med Dannebrog ved de gamle kontrolsteder i Kruså, Padborg, Frøslev, Sæd og Rudbøl, mens Amtets vejentreprenør i sommerhalvåret, 1. maj - 30. september, hejser de nordiske flag som tegn på eksistensen af en nordisk pasunion.

Denne består uanset Schengen-samarbejdet. Told og Skat opsatte i fuld fortrøstning til effekten de særlige postkasser, hvori man kan lægge sine afladsbreve. Gid det må gavne.

Politisk museum i Sæd

Schengen er storpolitik, Pia Kjærsgaard sørgede for indenrigspolitisk opstandelse ved at lade sit Dansk Folkeparti købe den tiloversblevne grænsestation i Sæd for at indrette den til museum for gamle politiumformer eller en lignende *practical joke*. Det lyder næsten glistrupsk, men hele arrangementet er naturligvis ment som en synlig protest mod en syndig Schengen-aftale. »Vi ønsker ikke en grænse med panser og pigtråd. Det skal bare være en fornuftig, velfungerende grænse som den, der findes i dag,« udtaler DF's gruppeformand, Kristian Thulesen Dahl, til Jyllands-Posten (12.1)

Grænseksulptur

Det er en smagssag, om man kan more sig over Dansk Folkepartis kup i Sæd for en monumental grænsesætning. Det har i hvert fald ikke noget med kunst at gøre. Det har derimod et tilbud fra Statens Kunstfond til Sønderjyllands Amtsråd om at være medfinansierende ved opstilling af en skulptur på parkeringspladsen ved grænseovergangen i Sæd. Formålet skulle være at »symbolisere grænsen og dens betydning i dag og

i fremtiden«. Der er regnet med udgifter på to millioner kroner, hvori indgår istandsættelse af parkeringspladsen.

Det økonomiske spørgsmål var til behandling i amtsrådsmødet den 6. marts. Amtsborgmester Carl Holst anbefalede bl.a. under henvisning til, at det påtænkte kunstværk vil komme til at stå som en velkomst til de ca. fem millioner grænsepassanter, der årligt passerer stedet, og udtrykke noget, der kan forstås både i Danmark og det øvrige Norden. Imod stemte Kr. Bjerre og Britt Tryde Haarløv fra Borgerlisten samt Bent Iversen (SF), sidstnævnte af hensyn til de økonomiske konsekvenser.

Spøgeri på Sønderborg Slot

Dansk Folkepartis nye kandidat til folketingsvalget, den i forvejen landskendte sognepræst Søren Krarup i Seem ved Ribe, er som orakel alt andet end en museumsgenstand. Men på museum kommer han alligevel med en spektakulær udstilling på Sønderborg Slot til efteråret. Arrangementet skal vise, hvorledes en stridsmand for dansk integritet m.m. opfatter begrebet danskhed. Da dette initiativ fra museumsdirektør Thorkild Kjærgaards side slap ud i offentligheden, blev stafetten rakt videre til penneførerere rundt om i det ganske land. Under modoffensiven blev det bl.a. gjort gældende, at Sønderborg Slot derved kunne forvandles til en platform for ekstraordinær politisk udfoldelse.

Direktør Kjærgaard på sin side udtalte til dagbladet »Politiken« den 28. februar, at han betragter »sit« museum som et sted, hvor danskheden og danskhedens grænser, dens mangetydighed og dobbelttydighed er et hovedanliggende. Danskheden er Sønderborg Slots ledestjerne og berettiger derfor også i vor tid en diskussion af danskheden. Videre mener Kjærgaard, at danskhed tidligere nærmest har været uomdiskuteret, men

nu »i høj grad« er blevet et politisk emne. Man kan, hedder det til slut, kalde os et museum for dansk nationalfølelse i et område, som også har været præget af tysk nationalfølelse.

Byg eller riv ned!

Med denne slotsaftapning har Grænse-landskronikken så at sige begivet sig fra Sønderborg op ad banken til det omstridte, avancerede historiske center på Dybbøl. Det er oplyst, at udvidelsesplanerne nu er reducerede med bortfald af skydetunnelen og en del af skanserekonstruktionen.

Sønderborg Byråd, der i givet fald kommer til at spille en væsentlig rolle som finansieringspartner, holdt den 6. marts et ekstraordinært møde med Dybbølprojektet på dagsordenen. Formanden for Teknisk Udvalg, den konservative Aage Fogh, satte i et debatindlæg sagen på spidsen ved at udtale, at enten udvider man, eller Historiecentret rives ned! »Dybbøl Mølle er det nationale klenodie. Det er af største betydning.«

For socialdemokraten Henning Kipp var det en trossag, om centerudbygningen kunne skaffe flere besøgende og dermed forbedre driftsøkonomien. Anlægget af en skanse, som aldrig har eksisteret, ville, mente han, give folk et forkert indtryk af såvel skansen som soldatertilværelsen dér. Så var det bedre at investere i Dybbøl Mølle, det nationale klenodie.

Afstemningen om finansieringsspørgsmålet viste, at 15 medlemmer af 19 tilstedeværende vedtog at gå i gang med 1. etape af skanserekonstruktionen.

Storm over hav og marsk

Forlægges scenen nu til Vestslesvig, til det grønne land bag digerne i marsken ved Tønder, går det frem og tilbage med kræfternes frie spil mellem miljø og landbrugsmæssige interesser. Det går tilbage

med fuglebestanden, særligt hvad angår viber, jamrer naturfredningsfolkene. De mener ikke, at de betydelige statsmidler, der gennem årene er investeret i bevarelsen af marsken som et enestående naturområde midt i et kulturlandskab, har givet sig udslag af vedvarende betydning. Som en forbedring foreslås derfor hævnning af vandstanden, så der kan opstå et egentligt vådområde som grundlag for opnåelsen af en bedre raste- og yngleplads for fuglelivet. En sådan fremgangsmåde opfattes som en knyttnæve i ansigtet på lodsejerne.

Også i internationalt perspektiv er søgelyset rettet mod marsken. Det skyldes dyrenes konge, miljøminister Svend Auken forslog om at gøre både Vadehavets hollandske, tyske og danske område til en del af verdens naturarv på linie med f.eks. Grand Canyon i USA. Som historiske perler er i forvejen Jellingstenen med Jelling Kirke, Roskilde Domkirke og Kronborg nu klassificeret, alt i FN's regi. Men også det internationale Vadehavsprojekt stiller marskbønderne sig skeptiske overfor, fordi de forudser nye restriktioner.

Auken ud af busken

I en redegørelse i JydskeVestkysten den 21. marts giver Auken imidlertid udtryk for, at denne forhåndsskepsis er ubegrundet. En eventuel optagelse af Vadehavet på verdensarvlisten har ingen betydning for de nationale reguleringer af området i lovgivning, fredning m.v., hedder det. »Om disse reguleringer evt. skal skærpes i fremtiden, afhænger alene af det danske folketing og de danske myndigheder.«

I næsten lyriske vendinger slutter artiklen med at fastslå, at en optagelse af Vadehavet på verdensarvlisten vil være en »enestående, global anerkendelse af den indsats, som enkeltpersoner, organisationer og myndigheder på tværs af de tre lande har samarbejdet om i årtier for

at beskytte naturområdet og sikre en afbalanceret forvaltning. Udpegningen vil tilføre området turist- og erhvervsmæssige fordele, som der heldigvis også er mange, der er opmærksomme på (...). Der er et fælles ansvar for at sikre verdens naturarv.«

Skal staten købe marsken?

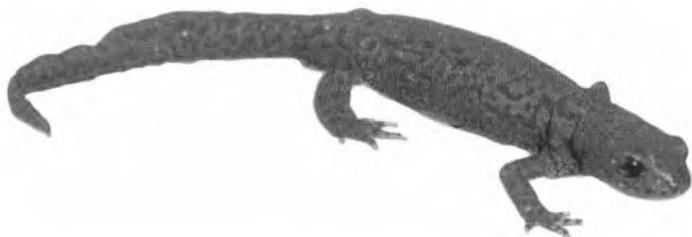
En principdebat i Folketinget den 21. marts om denne kontroversielle sag viste, at et flertal af medlemmerne ønsker Danmark tilsluttet verdensarven. En løsning af de aktuelle problemer med marsken, specielt med henblik på en vandstandsstigning, opnåedes i begyndelsen af marts mod erstatning til de berørte lodsejere. Der er søgt en afvejning mellem græssende dyr og fuglenes ynglepladser. Det er i denne forbindelse oplyst, at man på tysk side af grænsen har gennemført den praksis i kogene, at der skiftes mellem ren natur og kulturlandskab. Således skulle enhver have fået sit.

Men inden det begav sig så, havde både formanden for Danmarks Naturfredningsforening, Poul Henrik Harritz, og formanden for Folketingets Miljøudvalg, Jørn Jespersen (SF), forslået den gordiske knude hugget over ved, at staten slet og ret opkøbte de omstridte marskarealer på i alt 2.750 ha.

Begge mente, at de frivillige og for offentligheden bekostelige aftaler havde spillet fallit. Jespersen kunne forestille sig tinglyste rettigheder for miljøvenlig landbrugsdrift på arealet, som derefter kunne sælges til folk, der ville drive landbrug på den måde. Efterhånden som jordene solgtes igen, ville der blive penge til nye opkøb. Dette ville igen reducere statens udgifter, mente han.

Krigen for salamanderne

Liden tue kan vælte stort læs. Den lille tue optræder i nærværende tilfælde som den store vandsalamander (*Triturus chri-*

Efter at Vejdirektoratet i sin tid gik med til at forlægge en vejstrækning syd for Aabenraa af hensyn til den sjældne bjergsalamander, er turen nu kommet til den store salamander. Den frygtes truet af motorvejsprojektet Sønderborg-Aabenraa.

status). Som andre truede paddearter er den totalt fredet. Desværre har det ifølge JyskeVestkysten vist sig, at ét af forslagene til linieføring af motorvejen Sønderborg-Aabenraa ville komme til at løbe netop gennem et område mellem Kværs Bakker og Rinkefølgeskov, hvor den store salamander lever og yngler i vandhuller. Vi lader den med salamanderen stå et øjeblik. Der var engang en uforfærdet kvinde, der kæmpede for bevarelsen af den sjældne, farvestrålende bjergsalamander. Dens forekomst var ikke kendt i Danmark, før lektor i biologi ved Aabenraa Statsskole, Agnete Bisgaard, ved et tilfælde blev opmærksom på, at det firbenlignende amfibievæsen yngede i nogle vandhuller syd for Aabenraa. Gennem dette terræn var det hensigten at føre en tilkørselsvej til motorvejen. I kraft af vedvarende protester fik lektor Bisgaard Vejdirektoratet til at ændre linieføringen, så bjergsalamandrene undgik at komme under udslettende bildæk.

Strejftog fra hav til hav

Grænselandskronikken slutter traditionelt med korte notitser fra avisclip i januar kvartal:

9. januar: Sønderjyllands Amtsråd beslutter at oprette et rejseløst legat for unge sønderjyder til at træde i fortsættelse af Dronning Ingrid-fonden. Af denne, nu opløste fond, er der gennem årene uddelt legatmidler á 15.000 kr. til unge mennesker under uddannelse. Amtets legatfond bliver på 200.000 kr. pr. år og skal

selvfølgelig bære dronning Ingrid's navn. (No.)

19. januar: Blandt de gaver, Aabenraa Museum har modtaget sidste år, er et portrætmaleri fra 1790 af kirkemaleren m.m. Jes Jessen, Aabenraa. Han er også kendt som C. W. Eckersbergs første lærer.

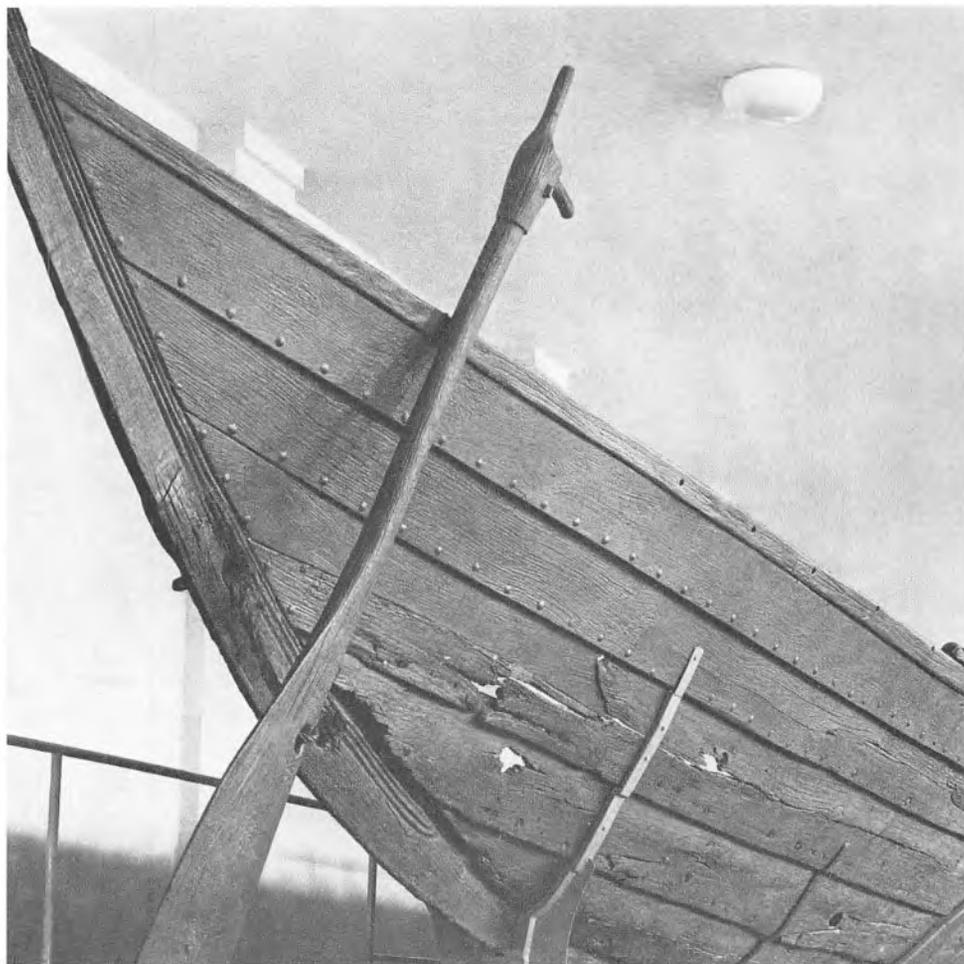
Oliemaleriet forestiller Metta Koch, f. Bruhn. En anden gave til museet stammer fra arvingerne efter den kendte konservator, snedkermester Karl Itzke, Aabenraa. Det drejer sig om fire skibsmalerier. (No.)

20. januar: Den i krig og fred sårbare Dybbøl Mølle slap ikke uskadt fra orkanen den 3. december 1999. Både murværk og vinger trænger til reparation. Udgiften er anslået til 2,4 mio. kr. Desuden er der brug for 430.000 kr. til istandsættelse af de fire kanoner på bankens top. (No.)

Frygtet grænseoverløber

25. januar: Hvad tilsynsførende med det vestslesvigske dige-, å- og kanalsystem længe har frygtet er nu sket. Bisamrotten eller moskusrotten er trængt ind sydfra og ved fangst konstateret ved Bylderup Bov. Som andre gnavere formerer dette dyr sig kraftigt. I løbet af sommeren får den 3-5 kuld med 3-12 (ofte 6-8) unger. (JV)

14. februar: Det danske museum ved Dannevirke er i samarbejde med tyske myndigheder gået i gang med at etablere en såkaldt arkæologisk park i et områ-

Et udsnit af den originale 23 m lange, klinkbyggede Nydambåd på Gottorp Slot. Fartøjet var forsynet med 15 par årer og havde plads til ca. 45 mand. Foto: Hans Hoffmann.

de omkring landsbyen Dannevirke med det formål at lette en rundgang for besøgende langs hovedvolden, derunder omkring Valdemarsmuren. Den ryddede sti bliver 4,5 km lang og kan benyttes af både cyklister og handicappede. (RB.)

17. februar: Den efter dansk tradition ikke særlig miljøtilpassede mindehal i Isted, opført i 1930, står over for en gennemgribende restaurering i forbindelse med en nyopstilling af museumseffekter-

ne fra Treårskrigen 1848-50. Udgifterne er anslået til 335.000 DM. Formanden, Ingo Degner, vil drage omsorg for, at museet i sin nye form vil komme til at belyse det afsluttende slag den 25. juli 1850 på en objektiv måde. (FLA.)

23. februar: Tønder Byråd beslutter at købe Seminariet, Nordens ældste i sin art. De smukt beliggende bygninger ved Vidåen skal anvendes til uddannelsesformål. (JV)

Nydambåden kloner

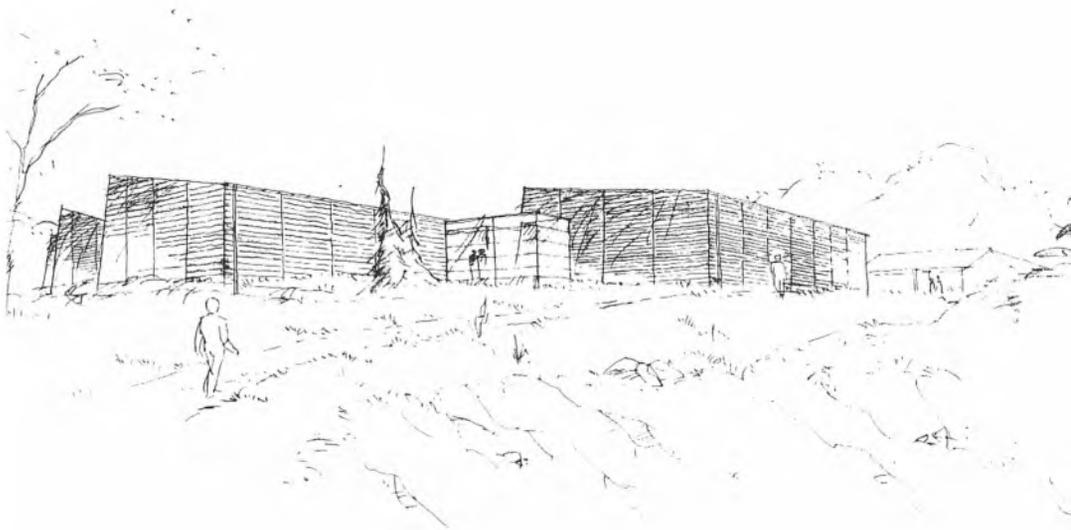
24 februar: Hjortespringlauget på Nordals og Nydambådsselskabet i Sundeved er gået sammen om at bygge en kopi af Nydambåden. Det skal ske på Lindeværftet på Nordals, der er skabt til at bygge historiske skibe. Hjortespringbåden er et moseofferfund fra førromersk jernalder. Den blev udgravet i 1922 og er anbragt i Nationalmuseet. Nydambåden fra nogenlunde samme tid stammer ligeledes fra en vimose. Den blev udgravet i årene 1859-63, men måtte desværre udleveres til tyskerne efter den tabte krig i 1864. Det imponerende fartøj er nu opstillet i en særlig hal på Gottorp Slot i Slesvig. (JV+EB)

1. marts: Amtrådsmedlem Kr. Bjerre fra Borgerlisten erklærer sig utilfreds med et enkelt ord i dagsordensteksten til et bestyrelsesmøde den 21. februar i Region Sønderjylland/Schleswig. Ét af punkterne lyder: »Genåbning af de lukkede grænseovergange efter Danmarks tiltræden til Schengen-Aftalen.« Bjerre

spørger, med logikken i behold som det kan synes, hvorfor der står »genåbning« og ikke blot åbning? Bjerre mener, at man i udtrykket kan fornemme historiske reminiscenser i retning af »ungedeelt sammen« på den måde, at med Euroregionen og ophævelsen af grænsen ville det gamle Slesvigland blive genforenet og dermed bane vej for Sydslesvigs tilbagevenden til Danmark. Kr. Bjerre udbeder sig til slut amtsborgmester Carl Holsts nærmere forklaring på meningen med det lille ord med den store virkning. (FLA.)

Nyt museum på vej i Gram

18. marts: Det tyske mindretals politiske organisation, Slesvigsk Parti, lod den 17. marts plante 1.720 træer på gården »Holmgård« lidt syd for Jejsing. Siden 1989 har partiet plantet et træ for hver stemme, det har opnået ved amtsrådsvalget, i alt hidtil 20.000 træer. Det har betydet, at der foruden ved Jejsing er grundlagt nye skove i Bovrup, Hajstrup ved

Arkitekt ved Sønderjyllands Amt, Flemming Sørensen, har fremlagt denne skitse af et nyt naturhistorisk museum i Gram.

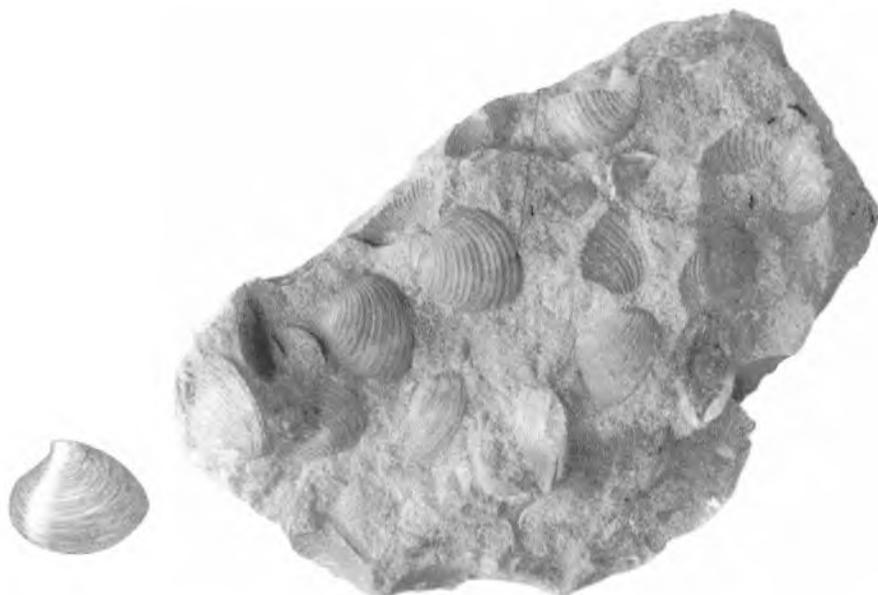
Bylderup Bov og Rens. (JV) 23. marts: Midtsønderjyllands naturhistoriske Museum i Gram har behov for nye lokaler, fordi de eksisterende lokaliteter i slottets vestfløj kræver en omfattende restaurering. Et skitseprojekt fra Sønderjyllands Amt forudser en nybygning på 2.000 m² af træ og glas tæt på den geologisk interessante lergrav, hvorfra en stor del af de udstillede fossile genstande, bl.a. fra hvaler og hajer, stammer. Det økonomiske overslag lyder på ca. 47 mio. kr., der vil blive fremskaffet gennem fonde. (No.)

Rettelse vedrørende Haderslev Kaserne
I Grænselandskronik nr. 1 januar 2001 side 23 står der en notits om den tyske general v. Manstein og Haderslev Kaserne.

Beklageligvis er der fejl i årstallene. Monumentet for v. Manstein blev ikke opstillet ved indvielsen af kasernen i 1888, men først afsløret ved en tysk mindefest den 16. juni 1935 på Borgerforeningens grund i Haderslev, hvor det har været siden. Følgelig er der ikke tale om, at monumentet blev fjernet fra kasernen i 1920.

Forkortelser:

- FIA. Flensborg Avis
- Jllp. Jyllands Posten
- JV. Jydske Vestkysten
- No. Nordschleswiger
- RB. Ritzaus Bureau
- EB. Forfatterens kommentar

Denne lille, millioner af år gamle, musling (Astarte Reimersi) er karakteristisk for det specielle Gramler fra yngre tertiærtids haobund. Fossiler fra lergraven herfra danner grundlaget for oprettelsen af det naturhistoriske museum, indtil videre i en fløj af Gram Slot.

Dansk sprog i Sydslesvig

Karen Margrethe Pedersen: Dansk sprog i Sydslesvig. I-II, 693 sider, ill., sagregister 2000. Pris: 350 kr.

Institut for Grænseregionsforskning har udgivet Karen Margrethe Pedersens (KMP) undersøgelse af det danske sprog i Sydslesvig: Det danske sprogs status som mindretalssprog og som element i identiteten. Men KMP ser også på sprogforandringsprocesser, på det hun kalder for »etnolingvistisk vitalitet«.

Det er en fremragende bog med mange analyser, som lægger op til diskussion, og en aldrig afsluttet debat om sprogets funktion for den nationale identitet. Men folkelig er bogen ikke. Den er meget teoretisk i sin opbygning, meget grundig i sagsfremstillingen med uhyre mange interviews, og den er meget detaljeret i sin opbygning og præsentation. Det ville derfor være på sin plads at få udsendt en folkeudgave, da den kunne være et nyttigt redskab i enhver lokalafdeling i SSF, Sydslesvigsk Forening, og måske især i SSW, Sydslesvigsk Vælgerforening. Men en sådan folkeudgave kunne også være nyttig i de mange lokale Grænseforeninger i Danmark som udgangspunkt for en diskussion af, hvad det er, man samler penge ind til i Danmark. For KMP's analyser lægger i den grad op til en diskussion af, hvordan danske sydslesvigere er! »De er dansksindede, men ikke dansktalende.« (II s. 347). Spørgsmålet er, i hvor høj grad begreberne dansk sprog og dansk identitet således kan gradbøjes?

I bind I gøres der rede for sprogvanerne i hjemmet og i skolerne i Sydslesvig. Der er stor forskel på elevernes sprogbrug i folkeskolerne og på Duborgskolen, i gymnasiet. I folkeskolen er det et fåtal af forældrene, som har dansk hjemmesprog (I s. 92). I gymnasiet på Duborgskolen er der mange flere, som bruger det danske sprog, hvad der hænger sammen med, at mange flere af for-

ældrene har rødder i Danmark (I s. 103).

Bind II ser i højere grad på brugen af det danske sprog i foreningerne og i offentligheden generelt, herunder specielt i Flensborg Avis. »Hvad sportsudøvernes, spejdersnes og fritidsbørnenes indbyrdes sprogbrug angår, så har dansk en lav status hos børn, unge og flertallet af voksne. Funktionærerne taler dansk sammen, men de øvrige hovedsagelig tysk,« er en af de mange sørgelige konstateringer i KMP's undersøgelser (II p. 97).

Selv synes KMP at mene, at sydslesvingerne »fremtræder som skotsktern« med rød-hvide streger for det danske rigssprog, »mens sydslesvigsk er de firkanter, hvor de rød-hvide streger falder sammen med de tyske gule, røde og sorte streger. Den danske varietet sydslesvigsk passer ikke rigtig ind i nogen af de kategorier, den er forsøgt placeret i..(bl.a. fordi).. sydslesvigsk ikke har en fast kombination af særtræk.« (I s. 243). Det sydslesvigiske sprog »varierer fra person til person«, hvad der får KMP til at karakterisere sydslesvigsk som »et grænseregionalt mindretalssprog«, som er med til at gøre Sydslesvig til »et billede på et multikulturelt samfund«.

Men desværre viser KMP's imponerende store undersøgelse, at denne tolerante holdning også giver sig udtryk i, at det danske primært er et institutionssprog, mens det tyske fortsat dominerer som omgangssprog. Dog kan man glæde sig over, at det danske sprog i dag står væsentligt stærkere end i mange år.

Jørn Buch

Vestre Børnehave

Ingolf Haase: »Vestre Børnehave. 75 år dansk børnehave i Tønder 1924-1999,« Tønder 1999, 72 s., ill. Pris: 50 kr.

Midt i diskussionerne omkring udlicitering af kommunale ydelser glemmer man ofte, at daginstitutionerne mange steder gennem

Det sker – på sønderjyske museer

Nyt museum i Gram Lergrav?

- *Idé og vision*

Et naturhistorisk museumskompleks, der forener udgravning, konservering og udstilling af seks millioner år gamle fossiler, beliggende midt i Gram Storskov på kanten af Gram Lergrav, er det mål, Midt-sønderjyllands Museum har sat sig.

Bag projektet ligger intentioner om at ændre publikums syn på og holdning til, hvad et museum er, og tanker om at inddrage publikum aktivt i vort arbejde i Gram Lergrav.

Vi ønsker at bygge det nye museum ude i Gram Storskov, umiddelbart op ad Gram Lergrav, hvor museet i de sidste 25 år har lagt den største del af sit arbejde med udgravning af de seks millioner år gamle fossiler, der findes i leret. Dette vil for publikum betyde, at de kan deltage aktivt i museets indsamling og undersøgelser, idet publikum inviteres til at foretage udgravninger i Gram Lergrav. De besøgende kan hermed være med til at præge udstillingen om lerets fossiler gennem de nye spændende fund, der gøres.

Ved planlægningen af lergravsudstillingen på det nye museum vil vi tilstræbe, at sådanne nye fund straks efter konservering og undersøgelse kan indgå i udstillingen. Da vi har besluttet, at konservatoren skal arbejde synligt for publikum på bestemte tidspunkter, vil de besøgende på det nye museum ved lergravene kunne følge med i hele det forløb, der ligger forud for, at en genstand kan udstilles. De vil kunne være med til at grave den ud, de vil kunne se den blive konserveret, og de vil endelig kunne se

den udstillet, efter at den er blevet undersøgt.

Pædagogisk og formidlingsmæssigt mener vi, at et sådant forløb vil være optimalt, da det vil give publikum en helt ny form for bevidsthed om de fund, der udstilles på museerne.

Museets udstillinger befinder sig i dag på Gram Slot, mens mange af de aktiviteter, der ligger til grund for udstillingerne, foregår to kilometer herfra i Gram Lergrav. Vor formidling af den øvre miocæne lokalitet foregår både på slottet og i lergravene, men den vil kunne gøres optimal, hvis der er sammenhæng mellem udstilling og lergrav:

Hvis man er på stedet, hvor genstandene er udgravet, hvis man, så at sige, kan se lokaliteten ud gennem vinduet fra udstillingen. Der er mange mennesker, der enten kun kommer i lergravene eller på museet, og for disse vil formidlingen af lokaliteten aldrig blive optimal, idet de udstillede genstande på museet »vil stå alene« og ikke billedligt være relateret til den havbund, som lergravene repræsenterer.

Den unikke chance, vi har, for en »total-formidling« af de geologiske forhold i Gram Lergrav, mener vi, bør udnyttes!

Ved at flytte museet ud til lergravene får vi mulighed for at skabe en logisk sammenhæng, hvor publikum kan eftergøre de undersøgelser, der ligger til grund for udstillingerne: De kan tage deres egne lerprøver i lergravene, sigte og undersøge disse i museets offentligt tilgængelige laboratorium, mikroskopere dem og sammenligne egne fund med de udstillede

- Museet på Sønderborg Slot**
 Indtil 27. maj: Kunstudstilling med Lene Noer. Arr. Sønderborg Kunstforening.
 Indtil 12. aug.: Religiøse temaer i vestnordisk kunst.
- Tønder Museum**
 Indtil 29. juni: Særudstilling med kniplinger og sølv.
- Sønderjyllands Kunstmuseum, Tønder**
 Indtil 10. juni: The empty drawing Room. Tegninger af Olav Christopher Jensen.
 Indtil 10. juni: Verden, Øen og Kattene. Peter Lautrup, tegninger, og Simon Lautrup, fotografier.
 Indtil 1. juli: Margrethe II. Portræt af en dronning. Udvalgte fotos 1940-2000.
- Drøhdes Hus, Tønder**
 Indtil 30. juni: International BETONAC-udstilling.
 Indtil 30. dec.: Smedehåndværket i Tønder.
- Højer Mølle og Marsk museum**
 Indtil 13. maj: »Alt godt fra loftet.«
 26. maj - 2. sept.: En kniplingssamling og dens forbindelse til Hansigne Lorenzen, Ballum.
- Museet Holmen, Løgumkloster**
 12. maj - 9. juni: Hans Morten, Oliemaleri. Arr.: Kunstforeningen Cirklen. I maj måned kun åbent lør/søndage og helligdage.
- Aabenraa Museum**
 15. juni - 11. nov.: Udstilling af Erwin Meyers fotografiske samling.
- Jacob Michelsens Gård**
 Åben ifølge aftale.
- Kunstmuseet Brundlund Slot**
 Indtil 31. maj: Billedskolen udstiller eleverbejder.
 Indtil 17. juni: Harald W. Lauesen. Retrospektiv udstilling.
- Midtsønderjyllands Museum**
 29. maj - 31. dec.: 25-års jubilæumsudstilling.
- Haderslev Museum**
 30. juni - 9. sept.: Unika Glaskunst.

genstande på museet. En udflytning vil endvidere betyde, at museets geologisk uddannede naturvejleder hyppigt vil være til stede på lokaliteten som formidler af det ofte vanskeligt tilgængelige geologiske fagområde. Ved en udflytning af museet til lergraven - ude i naturen - vil det traditionelle museumsbesøg således

kunne kombineres med en lang række naturhistoriske aktiviteter, der vil kunne give publikum en bedre forståelse for og oplevelse af denne geologiske lokalitet - af den omgivende skov eller den gennemløbende bæks dyre- og planteliv.

Flemming Roth

generationer har været »udliciteret« til private foreninger drevet af forældrene. Et af disse steder er Vestre Børnehaven i Tønder, som i 1999 kunne fejre sit 75-års jubilæum. I den anledning har børnehaven fået lokalhistoriker Ingolf Haase til at skrive et festskrift om børnehaven gennem 75 år. Det er blevet en smuk bog i det populære kvartformat, som kommer langt og godt omkring i emnet. Dog kunne man have ønsket, at der også havde været plads til en omtale af børnehavens pædagogiske linie gennem årene.

kf

Kunstnerkolonien i Egersund

Ulrich Schulte-Wülwer: Künstlerkolonie Ekensund am Nordufer der Flensburger Förde. 200 sider. Westholsteinische Verlagsanstalt Boyens & Co. 2000. Pris: 49,80 DM.

Lederen af Museumsberg Flensburg, Ulrich Schulte-Wülwer, har gennem en årrække forsket i de såkaldte Egersund-malere, hvilket sidste år resulterede i både en stor udstilling på museet i Flensburg og denne herlige bog.

Da friluftsmaleriet i 1800-tallets anden halvdel blev en central del af det europæiske kunstnerliv, rykkede billedkunstnerne ud af de mørke atelierer og slog sig i sommermånederne ned i kolonier for at dyrke de nye tendenser i kunsten. I Danmark er det Skagenskunstnerne, vi kender bedst, og i det tyske kejserrige var »Ekensund« på nordsiden af Flensborg Fjord et af de foretrukne mødesteder både for kunstnere fra Slesvig-Holsten, Berlin og andre storbyer. Da kunsten i de første tiår af 1900-årene begyndte at gå i nye retninger, var de landlige idyller med sommersonne ikke længere så vigtige for kunstnerne. Da Sundeved ved Genforeningen i 1920 blev dansk område, mistede det smukke kystområde sin betydning som mødested med et væld af mulige motiver i samtidens tyske kunst.

Mange af Europas kunstnerkolonier har gennem de senere år fået deres udstillinger og store bogværker, og det er derfor en fornøjelse, at turen nu er kommet til Egersundmalerne. Bogen indledes med et afsnit, der både giver indblik i området som motiv i kunsten fra 1830'erne op til 1864, herun-

der billeder fra slaget ved Dybbøl, og redegør for forudsætningerne for, at kunstnerne rykkede ud til Østersøens høje himmel. Spændende er det også at læse om, at den tyske kunstnerforening allerede i 1865 demonstrativt valgte at holde årets generalforsamling i Kiel med bl.a. sejludflugt til Sønderborg for symbolsk at hilse på og indtage det befriede Slesvig-Holsten med fredens kunstarter! Nøjagtig de samme nationalromantiske og til dels nationalistiske tendenser prægede også i disse år mange danske kunstnere - og såmænd resten af Europas.

Størsteparten af bogen er en veldokumenteret gennemgang af de enkelte kunstnere, der har malet i området og var tilknyttet kolonien i Egersund igennem et par generationer, herunder også enkelte danske kunstnere, bl.a. »dansk malerkunsts fader«, C. W. Eckersberg, der var født og opvokset i området. I form af korte biografiske artikler med fokus på kunstnerens arbejde med motiver fra området giver Schulte-Wülwer en glimrende oversigt, der med mange farveillustrationer nu gør det muligt at få et indblik i denne ellers ret ukendte del af dansk-tysk kunsthistorie. Bogens anvendelighed styrkes dertil af et stort antal gode litteraturhenvisninger, der kan befordre videre læsning i både dansk og tysk kunstillitteratur.

Schulte-Wülwers bog, der er velskrevet og smukt gennemillustreret med mange farvegengivelser af malerier, viser kendte og mindre kendte partier fra Egersund og omegn i kunstneriske fortolkninger. Ydermere indeholder den et stort antal fotos taget af kunstnerne og andre, der dokumenterer både områdets karakter og kunstnerlivets sommerglæder. Flere af malerne var også dygtige fotografer, og det nye medie blev taget i brug også som grundlag for motiver i malerier, der kunne færdiggøres hjemme i atelieret om vinteren. Deres fotografier er i sig selv stemningsbilleder fra en svunden tid.

En flot og gennearbejdet publikation, der fortjener at kendes af et stort dansk publikum med interesse for kunst og Sønderjyllands historie.

Birgit Jenvold

... Aktiv i grænselandet ...

Folkeafstemningen i 1920 delte Sønderjylland ved Skelbækken. To nationale mindretal opstod, og anerkendelse af disse er en vigtig forudsætning for et godt samarbejde på tværs af landegrænsen.

Der hersker gode forhold mellem mindretals- og flertalsbefolkning, - men stadig er der forskel på dansk og tysk. Ca. 50.000 sydslesvigere ønsker at leve som danske i det tyske samfund. En af forudsætningerne for et aktivt dansk kulturelt og folkeligt liv i Sydslesvig er støtten fra Danmark. Den giver midler til drift af danske børnehaver og skoler - ungdoms- og kirkeligt arbejde - biblioteker og meget mere.

Den danske stat og Grænseforeningen yder og formidler denne støtte. En stor medlemsskare i Grænseforeningen er det folkelige grundlag for, at dette fortsat kan ske.

Bliv medlem af GRÆNSE- FORENINGEN

»Det er Grænseforeningens formål at virke til støtte for danskheden i grænselandet - særligt syd for grænsen, samt at styrke og udbrede kendskabet til grænselandets forhold«

Protector:

Hans Kongelige Højhed Prins Joachim

Årskontingentet varierer i lokalforeningerne omkring 100,- kr. For dette beløb får du seks gange om året bladet »GRÆNSEN«, - Grænseforeningens smukke årbog samt indflydelse på det lokale arbejde i din egen kreds.

Ring eller skriv efter Grænseforeningens brochure: Postboks 1530, Peder Skrams Gade 5, 1020 Kbh. K. Tlf. 33 11 30 63 eller hos den lokale formand.

Tønder Amt

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Haderslev Vesteramt

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Haderslev Østeramt

Lisbet Skau
Hasselvej 4
Hammelev
6500 Vojens
tlf. 74 50 79 22

Sønderborg Amt

Marie Hess
Frydenlundvej 5
6430 Nordborg
tlf. 74 45 62 65

Aabenraa Amt

Ove Nissen
Dalsmark 3
6300 Gråsten
tlf. 74 65 07 45

De sønderjyske klostre i middelalderen

*Bagsiden
om
forsiden*

Som så meget andet kom også den middelalderlige klosterbevægelse først til hertugdømmet Slesvig på sin vej til Danmark. Landets ældste kloster er efter alt at dømme Sct Michaels kloster i Slesvig by. Det blev stiftet omkring 1050 og var, som alle de ældste klostre, af Benediktinerordenen. Det var desuden et dobbeltkloster, der rummede klosterbygninger både for munke og nonner. Ca. 1190 blev munkene flyttet til Guldholm nord for Slesvig, mens nonnerne nogle årtier senere flyttedes til det endnu eksisterende Sct. Johanneskloster på bydelen Holm. Kirken og dele af det firfløjede klosteranlæg omkring en klostergård stammer fra middelalderen og er det bedst bevarede klosteranlæg i Sønderjylland. Ved Reformationen blev klosteret ændret til et adeligt frøkenkloster, og klosterlivet fortsatte, blot nu under protestantiske former. Som sådant fungerer det stadig, og det kan med nogen ret hævdes, at dette, det ældste danske nonnekloster, aldrig er blevet nedlagt.

Den næste munkeorden, der fik klostre i hertugdømmet, var Cistercienserne. Dette var den bedst organiserede og mest indflydelsesrige middelalderlige munkeorden, og begge dens sønderjyske klostre var af betydelig størrelse. Ældst er klosteret i Løgum. Det var oprindeligt grundlagt i Seem ved Ribe som et benediktinermunkekloster, men blev i 1170 overgivet til cistercienserne og flyttede i 1173 til Løgum, hvor klosterkirken og den delvist bevarede østfløj endnu findes. Klosteret

i Ryd blev anlagt ca. 1210 ved endnu en flytning af de ovenfor omtalte munke fra Guldholm. Klosteret lå, hvor Glücksborg slot ligger, og rester af klosterbygningerne er iagttaget i søen, der omgiver slottet.

Ud over disse to cistercienserklostre fandtes der i hertugdømmet kun et andet kloster, der lå placeret på landet. Det drejer sig om Mårkær kloster på Angel, et kloster der tilhørte Antonitterordenen. Det var en form for hospitalsorden, der først kom til Danmark i 1391.

Alle øvrige klostre i Sønderjylland tilhørte de to tiggermunkeordener, dominikanerne og franciskanerne, og lå alle i købstæderne. Disse munkeordener, der levede af pengegaver og almisser, måtte principielt ikke eje noget og havde til hovedformål at prædike og pleje syge og fattige. De fik stor udbredelse i Danmark og var repræsenteret i alle de større sønderjyske købstæder. Dominikanerne i Slesvig og Haderslev og franciskanerne i Slesvig, Flensborg, Tønder og Husum. Klosteret i Husum er samtidig den sidste middelalderlige klosterstiftelse i Sønderjylland, idet det stiftedes i 1494. Det var således kun 34 år gammelt, da det lukkedes ved protestantismens indførelse i Husum i 1528. Af tiggermunkeklostrene findes der kun enkelte bygninger bevaret i Slesvig og Flensborg (begge franciskanerklostre), men i Ribe, lige uden for det sønderjyske, ligger et af Danmarks bedst bevarede klosteranlæg, dominikanerklosteret Sct. Katarinæ.